

Тема 1. Релігійні підгрунття трансперсональної психології

Історичний і функціональний зв'язок між психологією і релігією.

Не призвичаєні до рефлексій про свої переконання і діяльність з релігійної точки зору, психологи будуть шоковані тим, що існують співпадання між деякими релігійними традиціями і певними орієнтаціями в сфері психології. Так, Давид Бекан знаходить багато спільних рис біхевіоризму (людини, як істоти реактивної, тобто такої, котра реагує тільки на імпульс зовнішнього світу) і християнської протестантської традиції, а власне, її розуміння досконалості. Він також аргументує, що багато фундаментальних ідей психоаналізу має свої заповіді в літературі містичної юдаїстичної традиції. В аналітичній психології К. Юнга, котру, до речі, Р. Загнер і Р. Нолл вважають за релігійний культ, безпомилково видно присутність західного і східного релігійного символізму, а власне, гнози.

В багатьох напрямках сучасної гуманістичної психології йдеться про те, що вона насичена релігійною атмосферою, в котрій переплетені справи релігійного, філософського і психологічного характеру. Зрештою, в трансперсональній психології, котра має на меті інтеграцію відкриття релігійних традицій Сходу із західною психологією, не тільки видно профетичну традицію Заходу, але й навіть один із нових релігійних рухів.

Історична неперервність релігійних традицій і сучасних психологічних поглядів може бути виражена через функції, яким вони служать. Традиційні відповіді на питання щодо природи людської егзистенції надаються в релігійному контексті.

Фундаментальне завдання направлення та розуміння особистого і суспільного життя в основному реалізовано в постаті науки і церемонії, які становлять основну частину релігійних традицій на світі. Тепер багато з цих питань і завдань направляється безпосередньо до психологів. Це від них нині очікується знань на теми людської природи, допомоги в проблемах чи, взагалі, надання сенсу всьому життю, – від народження до смерті. Часто, власне,

психологи піднімають проблеми добра і зла, моральності і суспільної відповідальності. Як психотерапевти, часто стають духовними сповідниками і керівниками.

Такий перебіг не є несподіванкою для Бекана, котрий твердив, що наука (в нашому випадку психологія) і релігія прагнуть однієї й тієї ж мети: виявлення того, що наявне. Але також необхідно визнати, що більшість психологів вважає психологію за діяльність суто наукову, котра не має нічого спільного з релігією. В кращому випадку релігія ними розглядається як якийсь предмет психологічних досліджень, правда, незвично складний як в загальних, так і в конкретних аспектах і не завжди зрозумілих. Але багато визначних психологів внесли свої ідеї в психологію релігії. Одночасно, необхідно пам'ятати, що релігія є явищем багатогранним, котре зачіпляє різноманітні аспекти життя людини. Тому її необхідно вивчати, використовуючи декілька своєрідних векторів, а саме: теологічний, історичний, філософський, соціологічний і психологічний. Власне, психологічний вектор розглядає релігію як один із проявів, а деколи й наслідків психічного життя особи або суспільства, намагається знайти закони існування релігійних систем через закони функціонування психіки.

Психологія релігії як галузь психологічного знання і релігієзнавства

Єдиної універсальної дефініції психології релігії поки-що не має. Ті чи інші науковці, виходячи із завдань психології релігії, об'єктів її дослідження, особистого світогляду тощо, дають різні визначення психології релігії. А це значить, що дана дисципліна є в дорозі розвитку, в дорозі пошуку. І така динаміка не повинна лякати, а навпаки – заохочувати до глибшого і ширшого пізнання в даному специфічному психологічному і релігієзнавчому аспекті. Для прикладу, ознайомимось із кількома наступними дефініціями психології релігії. Психологія релігії як галузь психологічного знання і релігієзнавства вивчає стани психіки, котрі виходять за межі того вузького простору, котрий було приписано наукою людині.

Психологія релігії – психологічна дисципліна, галузь релігієзнавства і психології, котра досліджує психологічні аспекти релігії як форми особистої і суспільної свідомості та ціннісно-орієнтаційної діяльності. Психологія релігії – релігієзнавча дисципліна, об'єктом дослідження якої слугує емоційний вимір релігії. Наука не здатна ні заперечити, ні довести існування Бога, і створити достовірні науково обґрунтовані концепції надприродного. З цієї причини психологія релігії як наука, також утримується від різних дискусій щодо існування і природи невидимого світу, надприродного. Об'єктом психології релігії є дослідження всіх психічних проявів, котрі мають релігійний зміст і релігійні впливи на особу, групу (громаду, парохію). До релігійного змісту і впливів відносимо: релігійність, віру, емоційні переживання, вчинки, відчуття, дії, досвід, вольові мотиви, установки тощо.

В цьому контексті, наприклад, до об'єкту психології релігії віднесемо духовні переживання: при наверненні в іншу віру, сповіді, гріху та інших релігійних феноменах, які стосуються свідомості і відповідної поведінки особи. Розуміння предмету і завдань психології релігії є різновекторним. Так, Т. Флурнуа і Т. Рібо, вважали, що предметом даної галузі є всі елементи релігійного комплексу у його впливі на особистість, а безпосереднім її завданням є вивчення тільки емоційної сторони психічного життя віруючого. Г. Олпорт, У. Кларк вважали, що всі елементи людської психіки: розум, відчуття, воля присутні в релігійних переживаннях і тому повинні бути вивчені.

В. Грюн вважав, що предметом психології релігії є вся «набожна людина у всіх її формах і видах». П. Джонсон і Е. Фромм до цього додавали, що повинні бути вивчені і соціальні процеси взаємодії релігійних індивідів. Як випливає із наведених підходів до розуміння предмету і завдань психології релігії необхідно підходити в комплексі. Такий комплекс предмету і завдань психології релігії включає: віру в існування надприродних сил, котрі мають вплив на земне життя; мотивацію як свідому, так і несвідому; особистісні емоційні, вольові, релігійні переживання; поведінку і вчинки віруючого як в релігійній групі, так і поза нею; вплив групи на релігійний стан індивіда

(невіруючого, віруючого чи квазі-віруючого) тощо. Отож, психічні явища котрі пов'язані з релігійністю і є предметом психології релігії, а дослідження й вивчення цього предмету є, в свою чергу, завданням психології релігії. У сучасній психології релігії є багато самостійних напрямків, котрі можна згрупувати у певну тріаду, що розглядає походження релігії в особистості: – об'єктивно-ідеалістичний підхід – релігійність індивіда іманентно (властиво) присутня його свідомості, так як джерелом останнього є Бог; – індивідуальний-психологічний підхід – релігійність визначається біологічною потребою або внутрішньо психологічною потребою окремого індивіда у вірі, сюди можна віднести й психоаналіз; – соціально-історичний чи матеріалістичний підхід – вважає, що під дією умов життя утворюється певний психічний стан, котрий сприяє засвоєнню індивідом релігійних вірувань із оточуючого середовища. Психологічні дослідження релігії проводилися ще в далекому минулому.

Але початком цієї дисципліни, як окремої галузі досліджень, вважається 1881 рік – дата публічного виступу Стенлі Холла у Бостоні на тему морального і релігійного виховання. Свій значний вклад у розвиток психології релігії внесли такі вчені як: Ф. Шлейєрмахер, Г. Спенсер, Д. Фрезер, Е. Дюркгейм, В. Вундт, Е. Старберк, З. Фройд, Д. Леуба, У. Джеймс, Г. Стреттон, Р. Отто, Г. Вундерле, Е. Фромм, Д. Пратт, К. Юнг та ін. Власне, дослідження аспектів психології релігії цих та інших вчених можна згрупувати у два напрямки: описовий і роз'яснюючий.

Коріння описового напрямку психології релігії можна знайти в писаннях, т. зв. отців і вчителів Церкви IV-VII ст., наприклад, св. Августина, чи в неканонічних писаннях інших великих релігійних традицій, в описах середньовічних містиків, в творах деяких філософів і психологів XVII-XIX ст., наприклад, Д. Едвардса, Ф. Шлейєрмахера, С. Кіркенгаарда, А. Рітшля. Роз'яснюючий напрямок, виник з позиції, що релігія – це щось інше, ніж нам здається, виник ще у III ст. до н. е., коли Евгемер разом з іншими грецькими раціоналістами твердив, що боги є єдиними давніми володарями і добродійцями людства, які стали обожнювані. Представник епікуреїзму

Лукрецій доказував, що боги народилися із наших сонних бачень та із страху перед нищівною силою природи.

Письменники епохи Просвіщення перетворили погляд Лукреція у відносно зрілу психологію релігії. Вони твердили, що страх у поєднанні із вражаючими жертвами, яких вимагають ненаситні духовні керівники для задобрення розгніваних богів, веде до подразнення, люті і безпощадного переслідування невіруючих. У ХІХ ст. Людвиг Фейербах твердив, що боги є проекцією виідеалізованої людської істоти. Ця проекція є підсвідомим способом розвитку самопізнання і трансценденції себе. Ці фундаментальні напрямки: описовий і роз'яснюючий (перший трактує релігію із зрозумінням і від середини, другий більш критичніше із ззовні) характеризують психологію релігії в наступнім її ході. Однак, є можливим синтез цих двох напрямків, наприклад, це видно у дослідженнях У. Джеймса.

Тема 2. Теософія, антропософія та космізм

Об'єктом релігійної віри є надприродне, а її предметом – прийняття його сакрального значення для особи, уявлення про вплив божественного на індивідуальне та соціальне життя, роль і місце надприродного в структурі особистісних цінностей. Тому особливості релігійної віри залежать від її предмету.

Загально, релігійна віра за своєю сутністю не передбачає емпіричного обґрунтування й підтвердження, тому що й справді, ментальний (когнітивний) досвід не є єдиним джерелом і критерієм пізнання. Бо релігійна віра – це феномен, насичений емоційними та вольовими компонентами. Сутність істин релігійної віри за своєю натурою протилежні сутності істинам знання як процесу осягнення об'єктивної реальності. Тобто, інтерпретуючи В. Кларка, можна стверджувати, що завдання і проблемні питання природничих наук і релігії лежать у різних площинах пізнання.

Якби релігійна віра підлягала науковій ревізії, то вона була б непотрібною. Тут верифікація недоречна, бо те, на що спрямована релігійна

віра і є її об'єктом. Релігійну віру неможливо виразити жодною формулою, бо вона є психологічним актом і єдиним доказом своєї істинності. Отож, як впливає із понятійного розуміння «faith», ми, по-суті, маємо справу із релігійною вірою, з вірою в Бога.

Тут не має дилеми: виправдовування приходить через віру або через вчинки. Віра, в розумінні комплексу, несе в собі витікаючі з неї обов'язки та певні вимоги ризику. Переконавання про те, що завтра впаде сніг, не має великого значення для життя людини. Натомість настанова життя, яка базується на положенні, що Бог існує, є родом ризикового «розміщення капіталу життя».

Не знаю з однаковою впевненістю, що «два плюс два є чотири», що Бог існує. Так, власне, окреслює сутність віри Г. Оллпорт, за котрим йде В. Кларк. Емпіричні спостереження підказують, що віра буває реалізованою на кількох наступних рівнях.

А). Рівень чисто вербальний. Він є продуктом діяльності умови на кшталт: збудник–реакція, окрім того здійснюється й процес. Дитина магічно вірить в силу сказаних дорослим слів, які були попередньо підкріплені винагородженням. Такого роду переконавання, хоч поверхові, характеризуються дивною життєвістю, проявляються повторенням переконавання з великою силою, а також трудністю в їх модифікації.

Б). Рівень інтелектуального пізнання. Перевищує рівень чистого вербалізму, тому що враховує т. зв. докази існування Бога: (онтологічний – утворений з поняття чи розуміння, уявлення Бога; 51 космологічний – утворений з факту впорядкування світу; телеологічний – Творець повинен відзначатися інтелігентністю і мати мету; прагматичний – віра в Бога несе з собою добрі наслідки).

В). Рівень поведінкових проявів віри. Аналіз діяльності людини показує його справжнє переконавання. Влучним прикладом є поведінка євангельського самарянина. Однак, трапляються інтерпретаційні помилки, тому що переконавання не є єдиним визначником поведінки. У сфері релігійної поведінки

можемо мати клопоти з дією навиків, несвідомого почуття тощо. Зазначені вище рівні демонстрування віри, розглянуті окремо, становлять її частковий вираз. Повний образ отримуємо тільки після врахування всіх її складових елементів. Функція віри додає людині сенсу життя. Релігійна віра обіймає своїм засягом релігійну суть, релігійні ідеї, догмати, доктрину.

Отож, релігійна віра, як визначає А. Колодний, – невід’ємна ознака релігійної свідомості, особливістю якої є бездоказові вираження істинності релігійного вчення, визнання реального існування надприродних сил, властивостей і відносин. Тертулліан дав таку яскраву дефініцію віри: «Credo qua absurdum» («Вірю, тому що абсурдно»). Це означає, що в релігійні ідеї, доктрини, догмати можна тільки вірити, бо для розуму вони звучать абсурдно, так як людина через свою обмеженість не може пізнати їхню сутність. Тим не менше, релігійна віра вважається невід’ємною цінністю людської свідомості, дарованою Богом благодаттю, тобто чимось таким, що має надприродну сутність.

Тема 3. Науково-психологічні передумови транс персональної психології

Гуманістичні науки, поступово відокремлюючись від теології, формують й вільні теорії із психології релігії, внаслідок чого появились самостійні школи дослідження психології релігії. Із них варто виділити й зробити детальніший аналіз на таких школах: – емпірична і експериментальна індивідуальна психологія релігії (Г. С. Холл, Е. Д. Старбек, Д. А. Леуба); – етнічна і соціальна психологія релігії (Е. Тайлор, Д. Фрезер, Р. Маретт); – психологія релігії і психоаналіз котрий виник із неї (З. Фройд, К. Юнг та ін.). Ці школи мають різний підхід до розуміння предмету психології релігії і методів її дослідження.

Якщо говорити про нейтральність в цьому, то деякі психологи – релігієзнавці вважають, що психологія релігії повинна тільки спостерігати і вивчати релігійні феномени, а не відповідати на питання про істинність надприродного. Наприклад, американський психолог П. Джонсон у своїй книзі

«Психологія релігії» (1945) пише: «Ми наполягаємо, що релігійний досвід – це відповідь на об'єктивну реальність... Психологія релігії не зобов'язана доказувати існування і описувати природу божественного буття. Але в співдружності із будь-якою наукою вона повинна прийняти об'єктивну реальність, яка зв'язана із суб'єктивним досвідом. Без цього постулату людський досвід і діяльність не мають сенсу.»

Емпірична індивідуальна і експериментальна психологія релігії. Засновник цієї школи Гронвіл Стенлі Холл (1844-1924). Холл вважав, що індивід у своєму розвитку повторює ступені розвитку людського роду, тобто, що релігійний розвиток особи зв'язаний з релігійним розвитком усього роду. Як в зародковому розвитку, так і в релігійному онтогенеза (індивідуальний розвиток організму в контексті перетворень, яких він зазнає від зародження до кінця життя) рекапітулює філогенезою (історичним розвитком організмів і органічного світу в цілому). З цієї теорії Холла, яка містилася в статті «Моральне і релігійне виховання дітей» (1882) випливає подвійна інтерпретація релігії: еволюційна і педагогічна.

З одного боку вона визначила напрям досліджень з метою пошуку статистичного доказу правдивості релігійних зацікавлень і релігійного досвіду, а з другого боку, опрацювання цієї «основи психогенези» дало нові основи для релігійного навчання і виховання. Холл розпрацював етапи становлення релігійності людини в контексті її органічного розвитку, від раннього дитинства до зрілої молодості (котра є моментом наступної еволюції). Не дивлячись на релігійне навчання, молодість постійно наповнена запитаннями, домислами, інспіраціями. Тому Холл вважав, що «імовірно кожний з нас, навіть догматик, є одночасно мимовільно поганином, пантеїстом, агностиком, фетишистом і еретиком, так як є християнином і віруючим».

Із заснованої Холлом «Кларкської школи» чи т. зв. «американської школи» вийшли його наступники Е. Старбек (1866-1947) і Д. Леуба (1868-1946). Для написання своєї книги «Психологія релігії» (1899) Старбек зібрав 192 розширені анкети і коротші у котрих було 1265 відповідей в основному

американських протестантів. Загально, це анкетування зводилося до проблеми релігійного розвитку і підтвердило висновок Холла, що осяяння приходить до людини ще до підлітковості, воно кількісно швидко зростає у період 13-17 років, а після 20 років його 12 число незначне. Тобто духовне життя найчастіше наповнює людину в період фізіологічного, в тому числі сексуального, дозрівання.

Старбек підкреслював, що це остатнє є тільки своєрідними обставинами, а не причиною релігійного пробудження. Релігія має різне коріння і з плином часу стає далекою від своїх джерел, а навіть в опозиції до них, зрозуміння цього коріння дає ключ до пізнання природи релігії і її вартості. А це в свою чергу дає вчителю релігії можливість полегшення особі переходу через стадії розвитку, котрі ведуть до релігійної дорослості. Отож, Старбек подає своєрідну схему з поділом відносно віку, статі і теологічного виховання, в першу чергу в дитинстві і в підлітковий період. Одночасно, Старбек враховує відмінності індивідуальних рис особи, її здібності і потреби на кожній зі стадій розвитку. Д. Леуба написав працю «Психологічне вивчення релігії», в котрій проаналізував відомі йому матеріали індивідуальної і дитячої психології, котрі були отримані в основному з біографічних даних і даних етнічної психології.

На противагу до своїх колег ліберальної психології Леуба був переконаний, що в релігійному досвіді не має, загально, жодного трансцендентного об'єкту, а що це результат дії природних сил. Цей виклик релігійній традиції мав подвійний характер. З одного боку, дослідник пробував вказати, що містичний досвід можна задовільно в'яснити в категоріях психофізіологічних процесів, а з другого – накопичував докази, що науковці, котрі добре знаються на цих процесах, не проявляють тенденції до віри в персонального Бога чи безсмертність. Але, всеж, Леуба не був дріб'язковим матеріалістом, бездушним до духовних цінностей. Насправді, закладав існування природженої необхідності прагнення до морального добра, космічної спрямованості, котрі вважав за найбільш фундаментальні риси людської

природи. В цій же ліберально-нейтралістській традиції індивідуальної психології релігії американської школи працював Уільям Джеймс (1842-1910).

Основна його праця «Розмаїття релігійного досвіду» (1902). Джеймс ідентифікує і дискредитує т. зв. лікарський матеріалізм – положення, котре обоюдно психофізіологічні особливості з релігійним феноменом. Він ставить за мету заборону існування такого матеріалізму. Джеймс підкреслює, що всі психічні стани залежать від фізіологічних станів, наукові теорії чи атеїстичні переконання є обумовлені органічними причинами в такій же мірі. Остаточна оцінка ідеї чи релігійного досвіду може бути dokonana тільки в світлі того, що приносить результати для життя людини.

Тема 4. Трансперсональне розуміння свідомості та психіки людини

У людській психіці існують функціональні структури як свідомого, так і несвідомого. Останні впливають на поведінку людини, але людина, в контексті рацію, не усвідомлює мотивації цих впливів. Це пов'язано з тим, що несвідоме є сукупністю психічних процесів, актів і станів, функціонування яких суб'єкт не усвідомлює.

К. Г. Юнг у своїй теорії архетипів твердив, що власне архетипи є основною складовою несвідомого, його основою, так як архетип (початок і первообраз) є структурним елементом несвідомого, який наповнений важливими і вирішальними духовними надбаннями, абсорбованою духовністю, попередніх поколінь. Архетипи містять ціннісно-духовні, колективні надбання попередніх поколінь. Тобто кожна людина має у своїй несвідомості духовне ДНК людства і свого 52 етносу зокрема.

Такий особистісний архетип є джерелом, витокom релігійної віри і релігійного досвіду. В загальному людина є не творцем віри як функції її свідомого і несвідомого, а у випадку останнього, є похідною від функції архетипів її несвідомого.

Ця теорія К. Г. Юнга не базується на фактах чи верифікованих дослідженнях. Але її необхідно враховувати у таких психологічних феноменах,

як автоматизми (дії, що не контролюються свідомістю), інтуїції, телепатії, інсайти (осяяння), віщі сні. Про ці аспекти Л. А. Фейєрбах говорив, що вони є основною таємницею релігії в контексті злиття в одному суб'єкті свідомості із несвідомим, волі із мимовільним. Натомість В. Джеймс в «Основах психології» твердить, що спонтанно віримо у все, що появляється у свідомості, до того часу, поки не маємо знань протилежних чи частково опозиційних до того. В такий спосіб можна отримати переконання не проти «бажання» його, наприклад, тих же, умовно, основ психології, але попри дискредитацію цього опозиційного переконання. А це, в свою чергу, пов'язано із вольовим компонентом та з «релігійною аурую», як трактує певні змісти несвідомого

Мірча Еліаде у «Міфах, сновидіннях і містеріях». У цьому контексті він наголошує, що релігійне відчуття охоплює повністю всю людину, включно із глибинними законами її єства. Таким чином, релігійне відчуття є досвідом певного існування людини, яке розкриває їй її спосіб буття у Світі. Отож, М. Еліаде, подібно до К. Г. Юнга, вважає, що зміст і структури несвідомого – «це результат критичних ситуацій незапам'ятних часів». «Кожна екзистенційна криза знову піддає сумніву реальність Світу і присутність у ньому людини».

М. Еліаде робить висновок, що ця криза є релігійною, тому що в архаїчних сходинках культури «буття і священне – тотожні поняття». Бо будь-яка релігія є онтологією (вчення про буття), так як «виявляє буття священних речей і божественних постатей, показує, що є реальним, і, тим самим, засновує Світ» з певними ціннісними орієнтаціями, із сутнісним ядром чи центрами.

Тобто, несвідоме як «осад» має певну подібність із релігійним Всесвітом. Тому релігія стає і є взірцевим вирішенням усяких екзистенційних криз. Таким чином, релігія має свої витoki там, де є повнота реального прояву: одночасний прояв священного, істинного сущого, не як ілюзії, та прояв відносин між людиною і священним, у всій їх різноманітності, – переносять людину в «саме серце реальності».

Ця подвійність проявів «відкриває» людське буття цінностям духу, бо, з одного боку, священне – справжнє інше, трансцендентне, і, з другого боку,

священне – взірцеве, як взірець для наслідування. Ця подвійність 53 сприяє досягнати загальних цінностей, універсальності. Тобто поняття «релігійна аура» певних змістів несвідомого потрібно розуміти так, що релігійне відчуття є одночасно певною кризою існування та взірцевим вирішенням цієї кризи. Водночас, релігійні відчуття обов'язково супроводжуються емоційними переживаннями, котрі стають релігійними, якщо направлені до Бога, священного, трансцендентного.

Тобто, якщо вони є пов'язані із релігійною вірою, із її догматично-моральними вченнями, а, значить, стають релігійними почуттями – такими сталими і тривалими емоційними станами, об'єктом яких є Бог, священне, трансцендентне, релігійно-духовні цінності. До таких станів В. Москалець у своїй «Психології релігії» відносить: а) релігійну любов – почуття любові, пов'язані з вірою в Бога; б) релігійний страх – почуття страху, пов'язане з ідеєю божественної кари; в) релігійне почуття піднесеного – відчуття захоплення від усвідомлення присутності надприродного.

Напевно, ці релігійні стани мав на увазі Р. Отто у своїй праці «Святе», коли виводив дефініцію релігії, стверджуючи, що релігія – це зустріч людини зі «святим», що породжує у психіці людини особливі відчуття і переживання, основні з яких – страх і захоплення. Та, одночасно, необхідно пам'ятати, що віра, надія і любов є більш характерними для сучасних релігій, ніж страх чи відчай. Тобто емоційні чинники релігії, в контексті релігійних переживань, сучасних релігій більше наповнені позитивними компонентами, станами, ніж негативними.